

УДК 374.02

Тарас Сорока,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри технологічної освіти
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ВИХОВАНЦІВ НА ГУРТКАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ В БАГАТОПРОФІЛЬНОМУ ПОЗАШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Розглядаються питання особливостей розвитку пізнавальних інтересів вихованців на гуртках науково-технічної творчості в багатопрофільному позашкільному навчальному закладі. Зосереджується увага на принципах навчання і виховання в системі позашкільної освіти. Обґрунтовано рівні розвитку інтелектуальних, творчих, духовних та фізичних задатків дітей та молоді. Описано основні етапи та умови формування пізнавального інтересу гуртківців.

Ключові слова: *пізнавальний інтерес, позашкільний навчальний заклад, позашкільна освіта, принципи навчання, творчі здібності.*

Рассматриваются вопросы особенностей развития познавательных интересов воспитанников на кружках научно-технического творчества в многопрофильном внешкольном учебном заведении. Сосредоточивается внимание на принципах обучения и воспитания в системе внешкольного образования. Обоснованно уровни развития интеллектуальных, творческих, духовных и физических задатков детей и молодежи. Описаны основные этапы и условия формирования познавательного интереса воспитанников.

Ключевые слова: *познавательный интерес, внешкольное учебное заведение, внешкольное образование, принципы обучения, творческие способности.*

It is considered a question about peculiarities of pupils' cognitive interests development in scientific and technical creativity circles in multilateral out-of-school educational institution. It is concentrated attention upon principles of teaching and education in out-of-school education. Levels of development of intellectual, creative, inner and physical inclinations of children and youth are grounded. The main stages and conditions of creating pupils' cognitive interest are described.

Key words: *cognitive interest, out-of-school educational institution, out-of-school education, principles of teaching, creativity.*

У нових умовах ринкових відносин, соціальних та економічних реформ, демократизації суспільства та гуманітаризації освіти підвищується попит підлітків та їх батьків на додаткові освітні послуги, які можуть бути задоволені в результаті використання соціально-педагогічних можливостей позашкільної освіти та виховання.

Позашкільна освіта є складовою системи неперервної освіти, яка забезпечує розвиток здібностей і обдарувань дітей шкільного віку, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному самовизначенні.

Зміст позашкільної освіти та виховання у порівнянні з базовою і професійною освітою ґрунтується на принципово інших засадах. Такими засадами є особистісні замовлення дітей і їхніх батьків. Ці замовлення постійно розвиваються, варіюються, в чому і простежується безперервна динамічність цієї ланки освіти, її нестандартність та варіативність.

Позашкільна освіта та виховання здійснюється в закладах, які покликані сприяти соціальній адаптації особистості у реальному житті, у відкритій системі соціалізації і розглядаються як найбільш демократичний та гнучкий засіб залучення сім'ї до співпраці у вихованні та розвитку дітей і підлітків.

Вона передбачає самостійний вибір і використання її суб'єктами доступних для сприйняття різноманітних форм і методів навчально-виховного процесу: визначення форм і методик навчання та виховання, тематики наукових досліджень, навчально-виховних курсів та спецкурсів і послідовність їх опанування з урахуванням вікових особливостей, здібностей та інтелектуальних можливостей особистості.

Головна мета позашкільної освіти та виховання – створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час, підготовка підлітків до життя в час переходу країни до ринкової економіки при впровадженні якісно нових форм і методів організації позашкільної життєдіяльності підлітків, задоволенні їх освітніх потреб шляхом залучення до науково-експериментальної, дослідницької, техніко-конструкторської, художньої, декоративно-прикладної, еколого-природничої, туристсько-краєзнавчої та інших видів творчості [7].

Аналіз наукових і методичних джерел з питань позашкільної освіти, діяльності позашкільних навчальних закладів засвідчує наявність широкого спектра досліджень її різних аспектів.

Теоретичні основи позашкільної освіти закладені в педагогічних працях Г. М. Ващенко, А. С. Макаренка, Є. М. Мединського, І. І. Огієнка, С. Ф. Русової, В. О. Сухомлинського, С. Т. Шацького та ін.

Історичні основи становлення і розвитку позашкільних навчальних закладів розкрито в роботах В. Є. Береки, С. М. Букреєвої, О. Г. Глух, А. Й. Сиротенка, А. С. Шепілової, Т. Д. Цвірової та ін.

Окремі психолого-педагогічні аспекти навчання і виховання учнів у позашкільних навчальних закладах розкриті в багатьох дослідженнях. Зокрема, питання педагогічного процесу в позашкільних навчальних закладах висвітлені в роботах Т. І. Сущенко, організації і проведення занять предметно-технічних гуртків – Є. І. Мегема, формування освітнього середовища клубу, як закладу додаткової освіти – М. Р. Катунової, формування національної самосвідомості учнів у позашкільних навчальних закладах – А. В. Ращенко, розвиток технічних здібностей учнів представлено в роботах Г. Є. Левченка, І. С. Волощука, О. О. Білошинського, педагогічних умов розвитку технічної творчості учнів – Ю. Г. Бельмача, педагогічні умови розвитку творчої активності молодших школярів у гуртковій роботі – Н. Т. Тверезовської, професійного самовизначення учнів у позашкільних навчальних закладах – Н. В. Жемери та ін.

Водночас актуальним залишається питання змістового наповнення окремих типів гуртків та впровадження нових підходів до модернізації змісту, організаційних форм і методів позашкільної освіти, які б сприяли розвитку пізнавальних інтересів вихованців.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні основи розвитку пізнавальних інтересів вихованців на гуртках науково-технічної творчості в багатопрофільному позашкільному навчальному закладі.

Соціальні й духовні зрушення, що відбуваються в Україні, зумовили об'єктивну необхідність модернізації змісту освіти, загальнотеоретичною основою якої сьогодні є парадигма особистісно-зорієнтованого виховання. Сутність останньої полягає у формуванні наукових уявлень про потреби особистості та суспільства і особливості їх взаємодії; можливі цілі і завдання освіти та виховання в особистісному і соціальному аспектах; можливості і потреби дитини; основні характеристики особистості вчителя, цілі і способи його діяльності; взаємодію особистості, громадянського суспільства й держави.

В контексті означеної проблеми незаперечно важливе значення має надаватися удосконаленню змісту позашкільної освіти «...як невід'ємної частини цілісної системи освіти України» [3]. Актуальність реформування змісту позашкільної освіти посилюється тим, що ця система орієнтована на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих здібностей.

Аналіз вітчизняної психолого-педагогічної літератури дає змогу обґрунтувати класифікацію принципів позашкільної освіти й дати сучасне трактування їх сутності. Методологічною основою такої класифікації є історично визнані принципи культуровідповідності й природовідповідності, формального й неформального підходів до освіти. Розглянемо загальновизнані дидактичні принципи навчання й виховання та суто специфічні, характерні для сучасної позашкільної освіти.

Дидактичні принципи навчання [6, с. 56–75; 7]:

Науковість – провідний принцип реалізації навчальних завдань у позашкільному закладі, який спирається на зв'язок науки і навчального предмета чи сукупності навчальних предметів. Застосування його у навчально-виховному процесі відбувається шляхом ознайомлення учнів з об'єктивними науковими фактами, проблемами, законами та закономірностями і має на меті забезпечити формування цілісного наукового світогляду. Саме цей принцип передбачає обов'язковий розвиток у школярів умінь і навичок дослідницької діяльності як у суто теоретичному, так і прикладному аспектах.

Системність і послідовність відображають логіку побудови і поетапність формування комплексу знань про довкілля, відповідних умінь і навичок у визначеному порядку та у певній системі, коли кожний з елементів навчального матеріалу, спираючись на раніше засвоєний, є підґрунтям для вивчення нового.

Оптимізація процесу навчання забезпечує вибір такого варіанту побудови навчально-виховного процесу, який максимально сприяє ефективному вирішенню як навчально-виховних, так і суто практичних завдань, за умови раціонального використання навчального часу й затрачених зусиль учнів і педагогів у процесі досягнення поставлених цілей.

Активність особистості відображає активну роль учня під час засвоєння знань, умінь та навичок, їх реалізації на практиці в навчально-виховному процесі позашкільного закладу.

Розвивальне навчання – цілісний процес, у якому взаємопов'язані різні сторони і якості особистості, що формуються в комплексі та є основою гармонійного розвитку та активної діяльності у соціокультурному середовищі.

Доступність визначає зміст освіти, форми і методи її здійснення, які відповідають віковим особливостям і можливостям загального розвитку дитини, забезпечує поступове зростання рівня і складності навчального матеріалу відповідно до пізнавальних можливостей учнів.

Наочність забезпечує умови безпосереднього спілкування дітей з об'єктами та явищами навколишнього середовища на всіх етапах навчання, основою яких є їхнє емоційне сприйняття, що зумовлює розвиток наочно-образного і абстрактно-логічного мислення школярів.

Індивідуалізація навчання гарантує оптимальні умови для ефективного навчання і практичної (дослідницької) діяльності кожного учня під час організації фронтальних і групових форм роботи у навчально-виховному процесі позашкільного закладу.

Цілеспрямованість і мотивація сприяють реалізації визначеної раніше мети, завдань і мотивів позашкільної освіти, спрямовують вибір ефективних форм освіти, оптимальної структури занять, змісту, методів та

засобів її здійснення.

Практична спрямованість визначає зміст, завдання, форми і методику реалізації здобутих знань школярів у навчально-пізнавальній чи дослідницькій діяльності, є стимулом пізнавальної самостійності й творчої активності особистості.

Дидактичними принципами виховання, які лежать в основі виховного процесу в позашкільних навчальних закладах є:

Єдність свідомості й поведінки. Цей принцип розкриває умови виникнення і формування свідомості індивіда в процесі його практичної діяльності, основою якої є оволодіння соціальним досвідом поведінки у соціоприродному середовищі й утвердження себе як особистості.

Наступність і системність – виховна система розглядається як логічне поєднання мети, змісту, завдань, форм і методів виховання особистості за умов неперервності педагогічного впливу.

Комплексний підхід – цілісне вирішення всіх завдань виховання за умов єдності змісту і методів виховання, підвищення ефективності виховного процесу та його оптимізації, результатом чого є всебічний розвиток особистості, гармонійне поєднання всіх його сутнісних сил.

Єдність педагогічних вимог. Забезпечує цілісність виховного процесу на основі тісної взаємодії всіх педагогічних систем, що функціонують у його структурі як позашкільного закладу, так і тих виховних систем, які є складовими громадських учнівських об'єднань, що сприяють соціалізації особистості.

Індивідуальний підхід розкриває закономірності, певну періодичність та динаміку розвитку і становлення особистості з урахуванням її вікових особливостей, системи характерних суспільних зв'язків і стосунків у соціоприродному середовищі, які властиві дитині на різних вікових етапах.

Виховання у колективі – найвища форма соціалізації та самореалізації особистості, що проявляється в багатстві й різноманітності стосунків, які розкривають широкий простір для її всебічного і гармонійного розвитку, формування комунікативних навичок.

Позитивна мотивація розкриває динаміку формування та забезпечує процес закріплення у школярів позитивних мотивів стосовно окремих об'єктів та навколишнього середовища, що проявляється у їхній поведінці та діяльності.

Позитивне наслідування – формування позитивних якостей особистості учнів різного віку в навчально-виховному процесі позашкільного закладу за умови наслідування індивідуально й суспільно доцільної поведінки та діяльності в соціокультурному і соціоприродному середовищах.

Практичне спрямування – провідний принцип, який визначає роль та місце взаємозв'язків і відносин особистості з довкіллям, їх

трансформацію у процесі інтеріоризації в суб'єктивне ставлення до соціоприродного середовища, окремих його об'єктів, що набуває ціннісного змісту і реалізується в позитивній поведінці й діяльності [1].

Специфічними принципами позашкільної освіти є [2, с. 15–17]:

Багатоукладність та варіативність, що забезпечують оптимальні умови і можливість вибору напрямів, часу, змісту, форм організації позашкільної освіти та методів її здійснення відповідно до освітніх потреб, особистісних інтересів, здібностей та нахилів дитини.

Добровільність та доступність передбачають право вибору та здобуття якісної позашкільної освіти, забезпечують умови реалізації потреб особистості у самовизначенні, творчій самореалізації, духовному зростанні, підготовці до активної професійної та громадської діяльності.

Регіональність розкриває закономірності й специфіку компонування елементів та конструювання змісту позашкільної освіти, використання форм і методик його реалізації у навчально-виховному процесі позашкільного закладу на основі застосування у логічній послідовності дидактичних принципів навчання; сприяє формуванню цілісного уявлення школярів про динаміку проблем взаємодії людини та суспільства з навколишнім середовищем на місцевому, регіональному і глобальному рівнях.

Міждисциплінарність та інтеграція – провідні у компонуванні змісту навчальних програм позашкільних закладів, забезпечують тісний зв'язок принципів цілісності, неперервності й наступності у побудові змісту позашкільної освіти, розкритті єдності і взаємозв'язку соціального і природного середовищ у навчально-виховному процесі позашкільного закладу, їхнє завдання – сприяти усвідомленню школярами універсальної цілісності природи.

Оптимальний вибір змісту, форм, методів та засобів здобуття позашкільної освіти відповідно до освітніх запитів, інтересів і можливостей особистості дає змогу значно підвищити загальну педагогічну ефективність навчально-виховного процесу позашкільного закладу.

Позашкільна освіта сьогодні реалізуються позашкільними навчальними закладами різних типів, іншими закладами освіти у позаурочний час, середніми загальноосвітніми школами, ліцеями, гімназіями, коледжами, клубами та об'єднаннями за місцем проживання незалежно від форм власності та підпорядкування, фондами, асоціаціями тощо. Таке розмаїття зумовило появу близько 400 профілів учнівських творчих об'єднань, які класифікують за такими рівнями розвитку інтелектуальних, творчих, духовних та фізичних задатків дітей та молоді [5]:

I – початковий – різноманітні творчі об'єднання пропедевтичного та загальнорозвивального спрямування, метою яких є виявлення творчих

здібностей і нахилів дітей та розвиток інтересу до творчої навчальної діяльності;

II – основний – певна упорядкована система творчих учнівських об'єднань, метою яких є розвиток, стимулювання творчого і духовного потенціалу та стійких інтересів, додаткової освіти, сприяння професійному самовизначенню та допрофесійній підготовці особистості;

III – вищий – творчі учнівські науково-дослідницькі об'єднання, метою яких є пошук, розвиток і підтримка юних талантів і обдарувань, додаткова освіта та формування творчої і наукової еліти держави у різних галузях суспільного життя;

IV – додаткової освіти – це загальноосвітні чи нові типи навчальних закладів (гімназії, ліцеї, колежі), які створюються на базі позашкільних закладів (без перепрофілювання їхньої основної навчально-виховної діяльності) і мають на меті сприяти професійному самовизначенню особистості.

Розвиток пізнавального інтересу вихованців на гуртках науково-технічного напрямку обумовлено змістовим наповненням даних занять, в яких мета навчання дітей направлена на формування технічно-грамотної особистості; формування пізнавального інтересу здійснюється цілеспрямованою організацією учбової діяльності вихованців, в процесі постановки і вирішення творчих і проблемних задач; шляхом створення певних педагогічних умов, що включають цілісний, діяльний підходи; теоретичні підходи визначення критеріїв пізнавального інтересу і умови визначення їх рівня.

Формування пізнавальних інтересів – процес тривалий. Він вимагає певних умов і залежить від педагогічного керівництва, від правильного встановлення органічної єдності системи науки, системи пізнання цієї науки та системи її викладання. Це зобов'язує керівника гуртка під час формування пізнавальних інтересів враховувати характерні особливості навчальної діяльності як об'єкта інтересу вихованців, зокрема наявність елементів новизни в змісті навчального матеріалу, функціональний зміст навчальної праці, форми організації навчальної діяльності [8, с. 125–133].

Вихованці оволодівають дієвими знаннями тоді, коли під керівництвом педагога активно, з інтересом працюють над джерелами знань – дидактичним матеріалом, підручником, наочними посібниками.

Дослідження Л. Ф. Обухової [4, с. 312–323] виявили такі основні етапи процесу формування пізнавального інтересу:

- підготовка ґрунту для появи пізнавального інтересу – створення умов, які сприяють виникненню потреби в даних знаннях і відповідному виді діяльності;
- створення позитивного ставлення до навчального предмета і до діяльності;
- організація діяльності, за якої формується справжній пізнавальний

інтерес.

Головна умова формування інтересу – це розуміння дитиною змісту і значення виучуваного. Для цього керівник гуртка повинен поставити перед собою педагогічно чітку мету: в чому він повинен сьогодні переконати вихованців, як розкрити їм значення даного питання в наш час і в найближчій для дітей перспективі.

Друга важлива умова збудження інтересу – це наявність нового, як у змісті виучуваного, так і в самому підході до його розгляду. Не можна повторювати відомі істини на одному й тому самому пізнавальному рівні; потрібно розширювати горизонти пізнання дітей, вчити відшукувати в добре відомому питанні нове, раніше не відоме, але істотне для глибшого розуміння матеріалу.

Третя умова формування пізнавального інтересу – це емоційна привабливість навчання. Треба прагнути, щоб здобуті на заняттях знання викликали в дітей емоційний відгук, активізували їхні моральні, інтелектуальні та естетичні почуття [2].

Розвитку інтересу до знань найбільше сприяють інтелектуальні мотиви (бажання і прагнення) знайти самостійно відповідь на поставлене запитання або поставлену проблему, почуття задоволення від успішного її розв'язання, розуміння практичної значущості виконаної справи, а також почуття задоволення від самого процесу розумової роботи.

Четверта умова розвитку пізнавального інтересу – це наявність оптимальної системи тренувальних творчих вправ та пізнавальних завдань до відповідної «порції» програмового матеріалу.

Під системою тренувальних вправ і пізнавальних завдань будемо розуміти найдоцільніше їх чергування і використання в кількості, необхідній і достатній для засвоєння вихованцями певного навчального матеріалу, формування потрібних умінь і навичок.

Формування пізнавального інтересу вихованців в процесі позашкільної гурткової роботи протікатиме успішно, якщо сукупність педагогічних умов буде включати:

- процес навчання, заснований на проблемному, дослідницькому підході і носитиме поетапний характер, що включає діагностику рівня підготовленості вихованців, мотивацію, цілеспрямовану організацію навчальної діяльності, контроль за якістю знань;

- диференційований підхід до вибору методів навчання залежно від етапу і якості засвоєння знань, а також підбір різнорівневих завдань, орієнтованих на формування пізнавального інтересу, відповідно до здібностей вихованців;

- цілеспрямований розвиток якостей вихованців, сприяння формуванню технічно грамотної особистості, прагнучої до постійного, самостійного підвищення своєї технічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанський Ю. К. Педагогіка / Ю. К. Бабанський. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.
2. Головань Г. С. Пізнавальний інтерес як чинник підвищення ефективності процесу навчання / Г. С. Головань // Рідна школа. – 2004. – № 6. – С. 15–17.
3. Концепція позашкільної освіти та виховання // Інформ. зб. Міносвіти України. – 1997. – № 7. – 38 с.
4. Обухова Л. Ф. Детская возрастная психология : учебное пособие для студентов вузов / Л. Ф. Обухова. – М. : Педагогическое общество России, 1999. – 442 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типових позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 251–263.
6. Сущенко Т. И. Педагогический процесс во внешкольных учреждениях : учебно-методическое пособие / Т. И. Сущенко. – К. : Рад. шк., 1986. – 118 с.
7. Тихенко Л. Можливості позашкільного соціуму: завдання, пошук, знахідки / Лариса Тихенко // Рідна школа. – 2006. – № 12. – С. 30–32.
8. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г. И. Щукина. – М. : Педагогика, 1986. – 208 с.